

Дисципліна: «Історія української музики»

Група: I курс.

Факультети: диригентсько-хоровий та оркестровий (народні інструменти)

Дата занять: 12.03.

Викладач: Гусарчук Т. В., доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри історії української музики та музичної фольклористики

Тема:

**«Музична культура України кінця XV – початку
XVII століття:
ренесансно-гуманістичні тенденції
(продовження)»**

I. Ірмолой – новий тип рукописного збірника церковних монодичних піснеспівів.

Український тип збірника монодичних піснеспівів включав піснеспіви з різних жанрових збірників. Найдавніші Ірмолої збереглися з кінця XV – початку XVII століття, а від XVII та XVIII століть збереглося багато таких збірників з різних регіонів України. Велике місце у складі збірників належало ірмосам, звідки й походить назва «Ірмолой» (також використовувалися назви «Ірмологій», «Єрмолой»). Важливою складовою Ірмолая була Всенічна та Літургія (піснеспіви з «Обиходу»), а також туди входили вибірково піснеспіви на окремі свята або дні тижня. Великий розділ складали піснеспіви з Пісної та Цвітної Тріодей (Великий Піст, служба Страстей, Воскресіння Христове).

У ранніх Ірмолоях ще використовувалася ідеографічна нотація, але надалі отримала розповсюдження київська квадратна нотація. Ірмолої переписувалися насамперед у монастирях, а також в інших культурних осередках. Переписувачами були ченці, дяки, вчителі, регенти, студенти. Це було дуже почесною і відповідальною справою. Ірмолої дуже красиво оформлювалися: каліграфічно виписувалися заголовні літери, кожний розділ

починався заставкою з плетеного та рослинного орнаменту; включалися мініатюри із зображенням святих. У оформленні проявлялися ренесансні риси, народні традиції (зокрема, переважали яскраві кольори).

Рукописна традиція продовжувалася і після появи друкованих Ірмолоїв. Перші друковані збірники з'явилися у Львові на межі століть – у 1700 та 1709 роках.

Ірмолої використовувалися безпосередньо у богослужіннях, а також у процесі навчання церковному співу, оскільки в них було зібрано найважливіші піснеспіви. Отримавши широке розповсюдження, ірмолої відіграли важливу роль у розвитку монодичної культури і стали невичерпним джерелом для її дослідників. Серед них – відомий український музиколог Юрій Ясіновський (Львів), який вивчав зміст і структуру ірмолоїв (цьому присвячено його докторську дисертацію).

2. Система піснеспівів.

Система піснеспівів складалася поступово. Найстарішим жанром є ветхозавітні псалми (I тис. до Р.Х.). Слово «псалом» важко перекладається, означає спів з інструментальним супроводом. Усього ж у Біблії згадується близько 16 музичних інструментів. Решта жанрів виникли й отримали назви вже у греко-візантійській традиції (тропарі, кондаки. Ірмоси, канони, стихирі та ін.). Кожна назва визначає жанрову групу – значну кількість піснеспівів, різних за текстами, але дуже близьких за літургічними та музично-поетичними ознаками. Паралельно відбувалося і становлення окремих піснеспівів, які склали передусім Літургію.

Упродовж року практично не буває двох однакових служб, оскільки відбувається «перехрещення» різних кіл піснеспівів:

- 1) наймасштабніше – щоденне річне коло, у якому щодня уславлюється пам'ять святого або мученика (один раз або декілька разів на рік);
- 2) цикл Празників, який теж проходить упродовж року і в якому співіснують перехідні та неперехідні свята (святкове коло);

- 3) співи осмогласного – восьмижневого кола, в якому щотижня змінюється глас і вісім гласів утворюють «стовп» (два місяці);
- 4) цикл Постів і окремі пісні дні, до яких приурочено спеціальні співи (пісне коло);
- 5) седмичне (тижневе) коло, адже кожен день тижня має свій репертуар;
- 6) найменший – добовий цикл, що включає дев'ять відправ: вечірня, повечір'я, полуночниця, утрєня, літургія та чотири служби «часів» (годин).

Отже, існує своєрідна «рама» – добове коло, що складається з незмінних піснеспівів (не змінюються відповідно до певного гласу), які щодня чергуються з піснеспівами усіх інших циклів – змінними піснеспівами. Основою Літургії є постійні піснеспіви, адже головна її – сакральна – місія є надкалендарною. Однак у середню її частину включено і деяке, незначне число змінних співів. Основу ж вечірні та утрєні складають переважно змінні (осмогласні) піснеспіви – стихири, ірмоси та ін. Вони частково входять до всеношної, яка об'єднує велику вечірню, утрєню і перший час.

3. Жанрові ознаки піснеспівів.

Існують різні чинники жанру. Один з них – **спосіб виконання**. Для змінних піснеспівів характерною є **діалогічність**, особливо почергове читання і спів, що є рисою давнього богослужбового співу, який іде від чину ранньохристиянських відправ. Існують різні типи діалогічності: антифон, епіфон, іпофон, респонсорій тощо). Натомість для незмінних піснеспівів характерним є **безперервний спів**, який називається пісенним або гімнічним.

Певна відповідність передбачається також між жанром та **видом інтонування** (інтенсивністю розспівності). Загалом різняться три види інтонування тексту:

- 1) силабічний склад з двома його різновидами – речитативним та силабо-мелодичним (звук відповідає складу);

- 2) стихирарний, або невматичний (складу відповідають від одного до чотирьох звуків);
- 3) мелізматичний – з широкими складорозспівами.

Осмогласним (змінним) співам відповідає силабо-невматичний склад – це прості за мелодикою піснеспіви. Більш мелодично розвиненими є літургійні піснеспіви. Кожен піснеспів, включений до літургії, утворює самостійний жанр.

Жанровим комплексом певною мірою прогнозується і еволюція піснеспіву. Так, осмогласні піснеспіви еволюціонували менше, ніж літургійні.

О. Ю. Шевчук робить такі висновки: «<...> спостереження підтверджують, що у православному богослужінні явно вимальовуються два жанрових комплекси, які можна трактувати і як дві форми репрезентації жанру.

1. Жанрова група (стихири, ірмоси та ін.), де пісне співи аналогічні за функцією, змістом, розташуванням у відправі <...> У добовому колі вони є змінними і з'являються у календарі з частотою, яка може бути визнана (у порівнянні з іншим пісне співами) як низька – від 8 тижнів до року. Вони еволюціонують порівняно повільно. Показовим для них є розспів багатьох текстів одного гласу «на подобен» (хоча існують і самогласні піснеспіви). Усе це окреслює *деіндивідуалізований* характер давнього півчого жанру, який постає у вигляді групи піснеспівів, охоплених єдиною жанровою назвою.

2. Інша форма жанру передбачає репрезентацію його окремими піснеспівами, перш за все – незмінними з літургії та всеношної. За належністю до добового кола вони є виконуваними найчастіше. Завдяки чому мають ослаблені зв'язки з системою осмогласся та еволюціонують найбільш інтенсивно. Кожен з постійних пісне співів має власне місце у послідовності відправи, у якій відіграє особливу роль; тексту його відповідає індивідуальний («самопісенний») наспів із характерною композиційною будовою (а у XVI– XVII ст. обиходний текст може мати й декілька наспівів у

системі багато наспівності). Отже. Очевидно, що в Літургії і, почасти, у всеношній, здійснюється *індивідуалізація жанру*. За відсутності жанрових груп тут немає й узагальнених жанрових назв (за окремими винятками, як от причасні). Незмінний піснеспів отримує свою назву «як пісня» – за першим рядком або за ключовим словом у ньому. (Так, «Достойно єсть» має назву «Достойно», а піснеспів, який за календарем іноді замінює його, – «задостойник». Аналогічний ряд: «Іже херувими» – «Херувимська пісня» – «за херувик»). Рядок тексту або основне слово з нього якраз і стають своєрідною жанровою назвою піснеспіву, оскільки визначають його як неповторну цілісність «власних» ознак. Кожен з таких співів визначаєм як «піснеспів-жанр».

Обидва жанрові комплекси формувались у греко-візантійській традиції паралельно. Вони існують у богослужінні кожної національної Церкви поруч, виконуючи власні завдання і творячи живу. Щоденно оновлювану тканину відправ <...> Пов'язаність у півчому жанрі його ознак у єдиний вузол, тим не менше, не заважає диференціації подвійного їх прояву в плані національної специфіки. Покажемо це через робоче визначення жанру.

Богослужбно-літургічний жанр – це група піснеспівів (або окремих піснеспівів) із власною жанровою назвою, що характеризується стійким комплексом взаємопов'язаних уставно-канонічних ознак, із яких зміст, місце у богослужінні й функція (функції), частотність виконання, спосіб виконання й склад виконавців, відношення «текст – наспів», осмогласність (неосмогласність) і, частково, вид інтонування тексту є загально-Православними, наднаціональними характеристиками, у той час, як мелодико-композиційні моделі наспівів є своєрідними – визначеними Уставом у межах кожної національної Церкви»¹

¹ Шевчук О. Ю. Проблеми дослідження давньоруських богослужбно-літургічних жанрів // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 6: Musicae ara et scientia. Книга на честь 70-річчя Н. О. Герасимової-Персидської. Київ, 1999. С. 63–64.

Література

1. Гарднер И. Богослужбное пение русской Православной церкви. Т. I. Нью-Йорк, 1978. С. 59, 64, 65–69, 82–85.
2. Владышевская Т. Музыка Древней Руси // Вагнер Г., Владышевская Т. Искусство Древней Руси. Москва, 1993.
3. Корній О. П. Історія української музики. Ч. I. Київ – Харків – Нью-Йорк, 1996.
4. Лозовая И. «Ангелогласное пение» в системе музыкально-эстетических представлений русского средневековья // Философско-эстетические проблемы древнерусской культуры: Сб. ст. Ч. 1. Москва, 1988.
5. Мазуркевич Л. Об одной композиционной структуре в Херувимской песни знаменного распева // Древнерусская литература. Источниковедение. Ленинград, 1984. С. 195.
6. Маценко П. Склад та технічна будова мелодій київського розспіву в Почаєвському ірмолоєві, вид. 1775 року // Павло Маценко. Музиколог. Композитор і громадський діяч. Торонто. 1992. С. 53.
7. Шевчук О. Ю. Проблеми дослідження давньоруських богослужбно-літургічних жанрів // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Вип. 6: Musicae ara et scientia. Книга на честь 70-річчя Н. О. Герасимової-Персидської. Київ, 1999. С. 54–65.
8. Шевчук О. Ю. Структурні ознаки системи осмогласся (за нотолінійними Ірмолоями кінця XVI – початку XVIII ст. // Студії мистецтвознавчі. Число 4. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2003. С. 36–48.
9. Ясиновський Ю. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої XVI–XVIII століть: Каталог кодикологічно-палеографічне дослідження. Львів. 1996.
10. Ясиновський Ю. Репертуар грецьких наспівів в українських ірмолоях // Українське музикознавство. Вип. 28. Київ, 1998. С. 107–117.

Завдання

1. Охарактеризувати особливості Ірмолою як нового типу збірника монодичних піснеспівів.
2. Назвати основні цикли (кола) піснеспівів.
3. Охарактеризувати жанрові групи піснеспівів.

Контрольні запитання

1. Коли виникли і коли отримали широке розповсюдження Ірмолої?
2. Якою нотацією фіксувалися ірмолойні піснеспіви?
3. Коли і де з'явилися перші друковані ірмолої?
4. Чим Ірмолої відрізнялися від усіх інших збірників церковної гімнографії?
5. Хто переписував Ірмолої?
6. Яку функцію виконували Ірмолої?
7. Чому богослужбовий репертуар будь-якого дня є неповторним?
8. Назвіть найбільше та найменше коло в системі піснеспівів.
9. Що ми вкладаємо у поняття «незмінні» та «змінні» піснеспіви?
10. У яких відправах переважають незмінні та змінні піснеспіви?
11. Як ви розумієте поняття жанру в церковній музиці?
12. За якими ознаками формуються жанрові групи та окремі жанри піснеспівів?